

B İ B L İ Y O G R A F Y A

FRANZ HANCAR: Das Pferd in Prähistorischer und früher historischer Zeit. Verlag Herold, Wien u. München. (Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik. Band XI (1955). XII+565 Sayfa, XXX Lavha. İndeks: 568 - 651. 4

Dünya medeniyet tarihlerinde "Tarih yapan hayvan" diye tavsif edilen atın tarihini müellif, eski dünya kıtaları üzerindeki yayılışına göre, Avrupa'da, Asya'da ve eski Önasya memleketlerindeki atla ilgili bütün kültür unsurlarını nazarı itibare olarak bu muazzam eserinde tetkik etmektedir.

Buzul çağıının atı :

Atın insanın en eski yoldaşlarından biri olduğu hakikatini Paleontoloji de tasdik etmektedir. Filvaki Paleolitik devirlere ait mutfak bakiyeleri, bu devir insanının muhtelif cins atlar tanıdığını göstermektedir. Bu bahiste müellif, mağaralardaki at resimlerinin tefsirine dayanılarak yapılan tetkikleri bildirdikten sonra, bu tefsirlerin birtakım nazari spekülasyonlar doğurabileceğini, fosil iskelet buluntularının dağınık ve kırık parçalarına göre verilecek hükümlerin ise eksik olacağını kaydettikten sonra, Asya'da ve bilhassa Rus toprakları üzerinde yapılan yeni keşiflerle Buzul çağı atı hakkında aydınlanıldığını bildirmektedir.

Bu yeni buluntular Baykal gölünün kuzey bölgesinde üst paleolitiğe ait kaya resimleri ile Angara nehri mecrasındaki Malta ve Buret'te keşfedilen üst Paleolitiğe ait Venüs figürinleri ve bir de 1885/86 ile 1900/1913 yılları arasında kuzey kutbunda Yeni Sibiryada adaları üzerinde Rus istikşaf heyeti tarafından keşfedilen yabancı at bakiyeleridir. Bundan başka Özbekistan'ın Teşiktaş mevkiinde orta paleolitiğe ait mağaralarda bulunan mutfak bakiyeleri iç Asya'nın buz çağında atı tanıdığını göstermiş ise de, Verchlenk ile Kacuka arasında Lena nehri kaynağındaki kayalıklar üzerinde hava tesiratından korunmuş bir sığınakta kırmızı boya ile çizilmiş at resimleri bulunmuştur. Bu atların uzun kuyruklu olarak ve burunları mütebariz ve mukavves şekilde tasvir edilmeleri, Buz çağı atının Prezevalski tipi olduğu intibağını verdiği kaydedilmektedir.

Diğer taraftan İran'da, Bisütun'da ve Urumiye gölünün batısındaki Tamtama mağaralarında bulunan at iskeleti bakiyeleri de atın bu devirde bir av hayvanı olarak kullanıldığını göstermiştir. Böylece Atlantik'ten doğu Sibiryaya kadar uzanan geniş sahada Buz çağı adamının attan av hayvanı olarak faydalandığı anlaşılıyor.

Daha sonra müellif orta Pleistosen'den üst Magdalenien'e kadar geçen zaman zarfında iklim değişimleri karşısında bu bölgedeki Fauna'nın durumunu gösterdikten sonra, atın vaziyetini tetkik ediyor ve bu devirlerde doğu adamı için atın iktisadi bakımdan kıymetinin çok yüksek olmadığı neticesine varıyor. Öyle ki, diğer hayvanlar arasında atın aldığı yer, yüzde 11, 8 dir. Umumi ortalamada ise ancak 15, 6 dir. Buna karşı Buz çağının batı Avrupası için nisbet yüzde 16, 2 dir.

Orta-Asya'nın güney bölgelerinde geç pleistosen atının yarı eşek (Equus hemionus) tipi ile birlikte yaşamış olduğunun tesbiti bizim için bilhassa mühimdir. Zira

biz Ur kıral mezarlarında bulunan standartlar üzerindeki at tasvirlerini Hemion tipi olarak göstermiştik¹. Şimdi bu tipin güney Rusya'nın paleolitik kültüründe gittikçe çoğaldığını ve post glasiyeleri takibeden sıcak (Würm) devrinde Equus Hemionus'un Avrupa'ya göç ettiğini ve bu cins atın Avrupa'nın Primigenisus fauna'sına dahil olduğunu öğreniyoruz (s. 10). Burada Avrupa'nın tek turnaklı at tipinin eski dünyaya Amerika'dan göçmüş olduğunu ve fakat Miosen devrinin at tipleri olan ne Hypohyppus ve anchiterimum ne de Pleistosen'in Hypparion'larına fiziki bir münasebet göstermediği bildirilmekte ve G. G. Simpson'dan alınan bir tablo ile atın en eski tarihi gösterilmektedir.

Gromova'nın tetkiklerine göre Pleistosen atı biri Asya'lı diğeri Euro-Afrika'lı olmak üzere iki gruba ayrılıyor ve eski dünyaya biri batıdan, diğeri doğudan iki at dalgasının geldiği tesbit ediliyor. Sonra zamanla vukubulan iklim değişimleri yüzünden daha birtakım tâli at cinsleri de meydana geliyor, meselâ: Afrika'da arkaik ve gayet yavaş tekâmül eden Zebra cinsi (Subgenus Hippotigris) meydana geldiği sırada, Avrupa'da büyük iklim tebeddülâtına rağmen, (zira müellife göre at gıdasını karnı altından bulub çıkardığı halde, eşek ve zebra açlıktan ölmektedir) hakikî bir at tipi, yani Equus caballus husule geliyor. Neticede:

1 — At Biotop'una göre hiç bir zaman münhasıran bir step hayvanı değildir, intibak kabiliyetinden dolayı ormanlık bölgelere de alışmıştır.

2 — Holozen'de yalnız Orta-Avrupa ormanlık bölgelerinde yaşayan Buz çağı atının ahfadı, Doğu-Avrupa steplerinde tarpan tipi, Kuzey-Asya'da Prezevalski tipi, Asya'nın güney yarısında ise yarı eşek cinsi, Kuzey ve güney-Avrupa'da da eşek, insan hizmetine girmiş bulunuyordu.

3 — İlk insanlar atın sür'atini tanımakla beraber, ilk zamanlarda onu sadece bir kasaplık hayvan olarak kullanmışlardır. Bu iki unsur at ile insan arasındaki ilk iktisadi münasebetlere esas olmuş ve insanlar attan faydalanmağa ve onu üretmeğe çalışmışlardır.

İlk at yetiştirme izleri :

Bu bahiste umumi olarak at tarihinde kullanılan vahşi, ehli, ehlileştirme v. s. gibi terimlerin hakikî mânaları üzerinde durulduktan sonra, atın ilk zamanlarda diğer hayvanlara nisbetle ne kadar az olduğu tebarüz ettiriliyor (s. 25) ve umumi olarak atın genetik ve fiziği üzerinde bilgi veriliyor. Müellif eserinde at tarihinin tetkikini coğrafi bölgelere göre esas aldığından, evvelâ, şüphesiz en iyi tetkik edilmiş kıta olarak Avrupa'yı ele alıyor ve burayı "Batı yarısı", "Doğu yarısı" olmak üzere iki kısımda mutalâa ediyor.

Batı yarısında Avrupa'nın güneyindeki üç büyük yarım adadan ilkin İberik yarım adasının (Müellif buraya Pireneler yarım adası demektedir) bir at yetiştirme merkezi olarak nazarı itibare alınamayacağını söyledikten sonra, Apenin'ler yarım adasında Terramara kültüründeki buluntuların da güney - Avrupa'nın atın ehlileştirilmesinde büyük bir rol oynamadığını, İtalya ve Sicilya'da atın ancak M. Ö. II. Binyılda mevcut olduğunu ve nihayet Balkanlar'da da aynı durumun görüldüğünü tebarüz ettiriyor. Yunanistan'da ve adalarında ise ancak Orta Hellas (M. Ö.

¹ F. Kınal, Belleten XVII 66 (1953) s. 191

1900 - 1600) kültüründe at kemikleri bakiyelerine rastlanmıştır. Buna karşı batı Avrupa'nın kuzey memleketlerinde, meselâ Hollanda da ancak Neolitiğin sonunda, İngiltere'de ise III. Binyıl sonlarında geç Neolitikte at görülür. Fakat şimdiye kadar bulunan ehli hayvan kemiklerine nisbet edilirse, sığır 77,5 olduğu halde at yüzde 2, 6 dır. İsviçre'nin kazıklı evlerinin kurucuları olan Neolitik köylülerinde 30 sığıra karşı ancak 0,1 at kemiği bulunmuştur. Müellif bütün bu istatistik malûmatı tablolarla göstermektedir. Meselâ İsviçre'de eski Bronz çağında hayvan ehlileştirmede büyük bir terakki görülüyor. Alt Neolitikte 606 yabancı hayvana karşı 104 ehli hayvan olduğu halde, geç Bronz çağında 561 yabancı hayvana karşı 4871 ehli hayvan bakiyeleri tesbit edilmiştir. Bunlar arasında atın nisbeti yüzde 3,6 dır. İsviçre'nin Bronz çağında görülen bu at Tarpan soyundan Kelt'li Ponys tipidir.

Müellif burada çok münakaşalı olan atın Hind-Germen menşeyi meselesine de temas ederek şu neticeye varıyor :

At	Sığır	Domuz	Koyun
0,4	3,9	91,6	4,1

Diğer taraftan bir yabancı at cinsi de Cumudiye atının geç Glasiyelerdeki yayılışına iltihak etmektedir. Atın iktisadi bakımdan değersizliği bütün Neolitik devir boyunca devam etmektedir. Ehlileştirme ancak III. Binyılda vukubulmuştur. Fakat eski dünya Neolitiği için klâsik bir nümune sayılan Tuna memleketlerinde Neolitik devire ait kemik materyalin tetkiki ile atın yalnız ehlileştirilmesi değil, hattâ iktisadi değerinin de anlaşıldığı sabit olmuştur. Tuna memleketlerinde Neolitikte ehlileştirilmiş ve üretilmesi sağlanmış olan bu at Equus caballus'un yabancı Tarpan cinsinden bir tiptir (s. 40).

Kemik buluntularıyla elde edilen bu neticeyi arkeolojik buluntular da teyit etmiştir. Gerçekten de geç Neolitiğe ait olan Hodmezovasarhely Bodzaspart'ta bulunan mezarlarda bir kantarma parçası da çıkmıştır. Müellifin zaman zaman konuya dışına çıktığı zehabı uyanır. Meselâ burada sahifelerce süren Tripolje kazılarının bütün teferruatı anlatılır. Fakat bu teferruat bir kazıdan çıkarılan materyalin ne şekilde tefsirlere tâbi tutulabileceğini, iktisadi ve sosyal hayat bakımından bu kültür sakinlerinin durumlarını izah etmekte, aynı zamanda da umumiyetle nüfuz edilmesi zor olan rusca literatür hakkında okuyuculara geniş bilgi vermektedir. Gerçekten de üç tekâmül merhalesi gösteren Tripolje kültürünün ancak son safhasında (c 2) de hayvan ehlileştirme birden bire artmakta ve şayanı dikkat olarak buradaki Buğa kültü ile Girit'teki Minos medeniyetinde görülen Buğa kültü arasında bir münasebet ihtimali ileri sürülmektedir (s. 70). Bir Bronz çağı kültürü olan (c 2) safhasında bulunan çok miktardaki hayvan kemikleri bu köy sakinlerinin iktisadi hayatta avcılıktan çobanlığa ve ziraata geçmiş olduklarını göstermektedir. Bir kantarma parçası da atın nakliyatta kullanılmaya başladığına delildir. Neticede Avrupa'nın batı yarısında en eski at yetiştirme belgeleri arasına Tripolje atı da girmektedir. Bu at ırk bakımından orta-Avrupa'nın Buz çağındaki orman atının ahfadındandır. Böylece doğu-Podolya'daki orman steplerinin at ehlileştirme merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Doğu-Avrupa buluntu ve tetkik perspektifi içinde Schnur-keramik ve harp baltasının yayılışı:

Müellif burada evvelâ W. Schmidt'in "Rassen und Völker in Vorgeschichte und Geschichte des Abendlandes" (I. u. II. Luzern) adlı eserinde ortaya attığı Hind-Germenlerin en eski yurdu meselesi için harp baltaları ile Schnur-Keramikimlerin yayılışının delil olarak gösterilemeyeceğini kabul ediyor (s. 86). Tripolje kültüründeki değişikliği yapan dinamizmin kuvvetini ormandan mı, yoksa stepten mi gelen kavimlerden aldığı meselesinin mühim olduğunu söyledikten sonra, Dinyeper-Dinyester bölgesinde görülen şu dört kültürün (Çan biçimli bardaklar kültürü, Fatjanowa, Schnur Keramik ve Hoker mezarlar kültürlerinin) Rein nehrinden Dinyepere, güney-İsveç ve Estonya'dan Ren ve Sava nehirlerine kadar yayıldığını söylüyor ve bu kültürlerin müşterek vasıflarını sayıyor. Ona göre baba erkli (Partriarkal) aile esasına dayanan bu cemiyetler iktisadi sahada bilhassa ziraat ve hayvancılıkla geçiniyorlardı.

Açık step :

Bundan sonra müellif step bölgelerde atın ehlileştirilmiş olup olmadığını araştırmak maksadıyla buradaki bütün kazı yerlerini gözden geçiriyor ve bu bölgedeki 1) Eski çukur mezarlar 2) Katakomp mezarlar ve 3) Sandık mezarlar olmak üzere bulunan üç kültür safhasında at ve onunla ilgili malzemeyi tetkik ediyor. Burada mühim olan aşağı Volga bölgesinden kuzeye doğru çıkıldıkça katakompların yokluğu ve eski çukur mezarlara gömme âdetinin yerini sandık mezarların almasıdır. Bu durum batıdan buraya bir göçün vukubulduğunu veya büyük çapta bir kabile yerleşmesini ifade eder. Şayanı dikkattir ki bu sandık mezarlar kültürü hâimleri antropolojik bakımdan eski çukur mezarlarda bulunan tipleri gösterirler. Bu kültürün birinci safhası bir Bronz kültürüdür. İkinci safhası da zengin bir Bronz eşya listesiyle İskit kültürünün öncesine konulmaktadır. Aşağı-Volga sahasındaki 8. ve 7. asırlara ait Kimmer kurganlarında da kantarmalar bulunmuştur. Bu suretle öncesiz olarak ve mütekâmil bir şekilde karşımıza çıkan bu kantarmalar Pontus steplerinde at kültürünün mevcudiyetinin delili sayılmaktadır. Bu suretle Asur kaynaklarının Kimmer süvarileri hakkında verdiği malûmat tevsik edilmektedir. 1952 senesinde açılan Komorovka kurganında bulunan hediyeler Sibirya ile bir yakınlık göstermektedir. Kimmer kantarmaları ise kuzey-Kafkasya'da bulunanlara benzemektedir. Komorovka kurganına tamamen simetrik olarak, yani nalları karşı karşıya gelmek üzere iki at gömülmüştü. Yine Volga'da, M. Ö. II. Binyılın son çeyreğine ait olan Kubysev bölgesindeki Jagodnoje kurganı hayvan yetiştirme bakımından olduğu kadar, ölü gömme âdetleri bakımından da çok enteresan olan bir gömme vermiştir. İhtiyar bir kabile reisine ait olduğu zannedilen bu mezarın orta yerinde 4 m. kurtunda bir ateş yeri ve 70 sm. kalınlığında bir kül tabakası varmış. küllerin arasında at ve sığır başları duruyormuş. Ateşin üzeri hatıllarla kapatılmış ve üzerinde evvelâ gömmenin sahibi, onun etrafında bir halka halinde kadınlar ve çocuklar, ikinci halkada ise erkekler ölü ile birlikte gömülmüş olarak bulunmuştur.

Neticede Trans-Volga veya Pontus-Kappsien stepleri bölgesindeki sandık mezarlar kültüründe sığır, koyun, keçi ve domuzun yanında atın da beslendiği ve geç Bronz çağına ait olan bu kültürde atın yalnız gıda maddesi olarak değil, nakil vasıtası olarak da kullanılmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Kafkasya Hudut veya köprü memleketi:

Kuzey-Kafkasya'daki ilk madenler medeniyetin tekâmülünü prehistorienler umumiyetle üç safhaya ayırmaktadırlar :

- 1 — Kuban Bakırçağ medeniyeti: (M. Ö. 2400-1800).
- 2 — Kuban-Terek kültürü (1800-1200).
- 3 — Koban safhası (1200-700).

Bu bölge kazılarında hayvan kemiklerine rastlanmış olduğundan, kuzey-Kafkasya'daki at tetkikleri daha ziyade arkeolojik belgelere dayanmaktadır. Bunların başında Maikop ve II. Binyıldan önceye konulan zengin Kuban buluntuları gelmektedir. Maikop'tan çıkarılan muhtelif eşyalar üzerinde sığır 26 defa tasvir edildiği halde, atın yalnız bir defa tasvir edilmiş olması bu maksat için mühimdir. Bu biricik at tasviri Prezevalski soyuna benzemektedir (s. 126).

Muhtelif mezar şekilleri ile karakterize edilen Kuban-Terek safhasını gösteren mezarlarda at ölü kurbanı olarak pek nadir, o da ancak bu devrin sonunda görülür. Nitekim kuzey-Kafkasya tarih öncesi kültürlerinin üçüncü safhası olan ve bu kültüre adını veren Kuban'da da at tasvirleri azdır. İlk defa demirin kullanıldığı bu safhada, müellifin de doğru olarak işaret ettiği üzere (s. 130), bronzdan fibula'ların ortaya çıkması bu devirin kıyafetinde yeni bir modanın hâkim olduğunu ifade eder. Kuban'da bulunan ve üzerinde bir süvari duran bronz iğne bilhassa zikre değer. Süvari çıplak olduğu için, bu figürün bir tanrıya ait olduğu zannedilmekte ve 8-7 inci asırlara konulmaktadır.

Müellif bundan sonra at tetkikleri için mühim bir kültür eşyası olan kantarmaları ele almaktadır. Öyle anlaşıyor ki, bu hususta çok etraflı çalışmış olan A. A. Jessen'in eserinden faydalanılmıştır. Müellife göre kuzey-Kafkasya kantarmaları orta-Avrupa'nın Bronzçağı (Eski Haestatt) kültürü ile, diğer taraftan Sibiryâ kantarmalarıyla münasebettardır (s. 140). Doğuda Aral gölünden batıda Tuna'ya kadar uzanan sahada görülen bu kantarmalar Trako-Kimmer kavimlerine izafe edilmektedir.

Daha sonra müellif aynı maksat için kuzey-Kafkasya'nın hayvan beslemeğe elverişli olup olmadığını araştırıyor ve Millet'in ilk hayvan yetiştirirminin dağlık bölgelerde başlamış olduğu yolundaki tezini kabul etmiyor. Bu bölge sakinlerinin sosyal ekonomilerinin ilkin koyunculukla başladığını yalnız mer'aların mevcudiyeti ile değil, aynı zamanda arkeolojik delillerle de sabit olduğunu iddia ediyor (s. 148). Bilhassa kışın kuru ot tedariki usulü öğrenildikten sonra, koyun sürülerinin Kafkas yaylalarının karı az steplerinde otladıkları ve bu suretle Bronz-çağı sakinlerinin bir daimî oturdıkları, ziraat ve dokumacılık yaptıkları köyleri, bir de yaylaları olduğu neticesini çıkarıyor. Müellif kuzey-Kafkasya'daki Bronz-çağı kültürünü Dağistan'ın aynı kültürü ile muvaziliğini koyunun iktisadi öneminde görmektedir (s. 155). Bundan dolayı Kruglov'un Dağistan'ın ilk Maden-çağı kültürünün birinci safhasını 2000-1500, ikinci safhasını 1500-1000, üçüncü safhasını ise M. Ö. I. Binyılın başlarına koymasına hayret etmektedir.

Trans Kafkaslardaki at yetiştirmede İskit ve onlara tekaddüm eden Urartu kültürlerinin de tesiri göz önüne alınarak Urartulardan evvelki durumu şu şekilde mütalâa etmektedir:

- 1) Aeneolithicum (III Binyıl sonlarından II Binyıl ortalarına).

2) İlk Bronz-çağı (M. Ö. II. Binyıl sonuna kadar).

3) Geç Bronz-çağı (M. Ö. 1000-600 arası).

Trans Kafkasya eneolitik kültürü Van'daki Şamramaltı neolitik iskânı ile benzerlik göstermektedir. Bilhassa Yerivan civarındaki eneolitik Şengavit iskânında Şamramaltı'dan bin yıl daha eski bir boyalı keramik bulunmuştur (s. 160). Bu suretle Trans Kafkasya eneolitik kültürü ile Mezopotamya kalkolitik kültürleri arasında gerek obsidyenden bıçaklar, gerek ev eşyası tekniği ve bilhassa kitlevi şekilde araba tekerleği imali bakımından bir benzeyiş varsa da, şayanı dikkattir ki, bu devirde burada henüz ehli at yoktur.

Calka kurganları ile temsil edilen, yerleşik ve hayvan besleyen bir köy kültürü ile karakterize edilen bu grupta da sığır, koyun, keçi ve domuz yanında ata yer verilmemektedir. Demek ki eski Şark ve bilhassa Hitit kültürüne çok yakın münasebetler gösteren Trialti kültürünün ölü gömme merasimlerinde henüz at kullanılmıyordu. Nasıl ki M. Ö. II. Binyıl başlarında eski Şarkta da atın henüz halka mal olmuş umumi bir iktisadi faktör haline gelmediği gibi.

Hayvan yetiştirme bakımından eski devirlere nazaran çok inkişaf etmiş olan Trans Kafkasya'nın geç Bronz-çağı safhasında atın artık özel hizmetlerde de kullanılmasını beklemek lâzımdır. Nitekim buluntular bu ümidi desteklemiş ise de ölü kültürlerinde at hâlâ daha kullanılmıyordu. Ancak pek muteber şahsiyetlerin mezarlarında at kurbanı vardır. Müellif bu devre ait buluntuları beş guruba ayırmaktadır: 1) Münferit Equus kemikleri buluntuları.

2) Akthala kemer tokası üzerindeki bir harp arabası gravürü ile Arcadzor'daki bir numaralı kurganın muhtevasını birleştirerek urartu buluntularından evvel Trans Kafkaslarda atın araba çekmede kullanılmış olduğunu isbata çalışmaktadır.

3) Atın binek hayvanı olarak istimali. Buna misal olarak Hanlar gömmelerinde bütün teçhizatıyla birlikte bir süvarinin gömülmesi gösterilmektedir.

4) Doğrudan doğruya Sachatachaty'deki at mezarları. Müellif bu münasebetle Urartu kiralı Menuas'ın (804-790) Arsibini (Asil) adlı atı ile kazandığı başarıyı tasvir eden Sigke steli ile I. Rusas'ın (732-714) Musasir mâbedinde bronzdan harp arabası âbidesiyle bir irtibat kurmaktadır.

5— Geç Bronz çağında Kafkasya'da atın nakil ve binek hayvanı olarak kullanıldığına delil olarak kantarmaların mevcudiyetini ileri sürmektedir. Başlıca iki muhtelif tip gösteren bu kantarmaları Ortaçağa kadar hiçbir tekâmül göstermeden devam ettiği kaydedilir. Trans Kafkasya'daki tetkiklerine müellif Urartu memleketlerini de dahil ederek bu kavme ait yazılı vesikalardan ve bu kavimle ilgili Asur kaynaklarından da faydalanmaktadır. Bilhassa Erivan civarındaki Karmir-Blur dağında keşfedilen eski bir Urartu istihkâmındaki buluntular arasında ele geçen ve üzerinde Urartu kiralı Menuas'ın ismi bulunan bir kantarmanın Kafkas kantarmalarına çok benzemesi ile Urartulardaki yüksek at kültürünün menşeyini Kafkaslara bağlamak istemektedir (191). Fakat eski Şark kültürlerinde kantarmalar ancak M. Ö. II. Binyılın son yarısında görüldüğüne göre, kantarmanın mebdai karanlık kalmaktadır. Bununla beraber umumiyetle Trans Kafkasya'daki ekonomik ve sosyal hayatın eski Şark memleketlerinden kök aldığı anlaşılmaktadır.

Doğu-Avrupa Ormanlık bölgeleri :

Volga-Oka sahası ve orta-Urallar'daki Kama sahası olarak başlıca iki kısımda mütalâa edilen bu bölgelerde en eski medeniyete neolitikte raslanmakta ve bu kültürlerin karakteristiği olan "Kammkeramik"e bilhassa su kenarlarındaki iskân yerlerinin hemen hepsinde tesadüf edilmektedir.

Bu kültürün Volga - Oka sahasındaki temsilcisi olarak Fatjanova kültürü gösterilmektedir. Bu kültür, doğu-Avrupa'nın neolitikten Bronz-çağa geçişini temsil eder. Müellif bize burada bu kültürün bulunduğu bütün kazı yerlerini, kazılarda bulunan eşyaları teker teker lüzumundan fazla tafsilâtı ile izah eder. At tarihi bakımından bu kültürde bir kaç at dışından başka bir şey bulunmamıştır. Şüphe yok ki bu dişlerle atın ehli veya yabancı oluşu hakkında bir fikir elde edilememektedir.

Kama sahasına gelince, Orta-Uralları sulayan bu nehrin mecrasında 1) Abaşevo 2) Sejma-Turbino kültürleri ile bilhassa hayvan kemikleri veren muhtelif iskân yerleri gurubu olmak üzere başlıca üç buluntu sahası tesbit edilmektedir. Bunlardan II. Binyıl sonları ile I. Binyıl başlarına ait yerleşik bir kültür olan Abaşevo kültüründe sadece at dişleri bulunmuştur. Bu kültürün hâmilleri bir taraftan steplerle, diğer taraftan Ural sakinleri ile ticaret yapıyorlar, hayvan yetiştiriyorlardı.

Geç Bronz-çağına ait olan Sejma kültürü at bakımından çok zengin malzeme vermiştir. Bundan dolayı da yalnız Kafkasya'nın değil, orta ve kuzey-Avrupa'nın kültürleri için bir çıkış sahası olarak kabul edilmektedir. Buluntular arasında üzerinde plâstik iki at figürü bulunan bir bıçak sapı bilhassa anılmağa değer kıymettedir. Müellife göre bu sahadaki at kültürü kuzey-Çin'in XI-XIII cü yüzyıllardaki Shan-Yin kültürü ile de bir münasebet göstermektedir. Kemik buluntularına nazaran bu kültürün taşıyıcıları Moğol ırkına mensup imişler ve yine müellife göre, bu kültür Yenise'deki geç İskit kültüründe ve daha sonra Avrupa geç Bronz orman kültüründe fasılasız olarak yaşamakta devam etmiştir..

Sejma kültürünün atı bir ehli attı, fakat atın iktisadı bir faktör olduğuna dair henüz bir alâmet yoktur.

Asya : Sibiryâ

Burada ilkin Sibiryâ'nın hududları çizildikten sonra buranın bugün yaşamağa elverişli bölgelerinin daha paleolitik çağlardan beri meskûn bulunduğunun jeolojik, paleontolojik ve paleobotanik bakımlardan anlaşıldığı tebarüz ettirmektedir. Sibiryâ'nın prehistorik kültürleri müellife göre üç safha arz etmektedir:

- I. Afanasjevo kültürü (M. ö. 2500 - 1700).
- II. Andronova kültürü (1700 - 1200).
- III. Karasuk kültürü (1200 - 700).

I. Afanasjevo kültürü, Minusinsk civarında 80 gömmeyi ihtiva eden bir nekropolün verdiği buluntularla anlaşılmıştır. Cro-Magnon tipine yakın bir ırka mensup olan bu insanlar Taiga neolitik kültürünün hâmilleri olan geniş yüzlü Moğollardan ayrılmaktadırlar (s. 229). Eneolitik bir karakteri olan bu Afanasjevo kültürü hayvan beslemeği de idrak etmiştir ve bu meyanda at da yetiştirilmektedir, fakat bulunan at kemikleri ile Ren geyiği-At kuzey hypotezi ile Sığır-At güney faraziyelerinden hangisinin daha doğru olduğunu halle yarayacak bir izah yapılamamaktadır.

II. Minusink Bronz-çağının ikinci safhası olan Andronova kültürü çok geniş bir yayılma sahası işgal etmekte, bilhassa keramiklerdeki mahallî özellikler bir tarafa bırakıldığında, bir taraftan Afanasjevo kültürü ile jenetik bir akrabalık göstermekte, diğer taraftan da M. ö. XIII. ve XII. asırlardaki Çin kültürüne dayanan Sajan-Altay bölgesindeki Karasuk kültürü ile münasebetler arz etmektedir. Urallarda Andronova kültürü batıda Pontus'un sırkılı mezarlar (Balkengraeber) kültürü (M. ö. 1500 - 700) ile doğuda ise Karasuk kültürü ile irtibatı vardır. Andronova kültürü atı tanımakta ve fakat bu hayvanı daha ziyade eti için beslemekte idi (s. 233). Bu at oldukça yüksek ve ince bacaklı idi. Bu devirdeki ehli hayvanlar arasında attan başka deve de sayılmakta ve nakil vasıtası olarak kullanıldığı bildirilmekte ise de buradaki devenin yabani olması kuvvetle muhtemeldir ².

Andronova mezarları buluntuları bu devirde kadının içtimai mevkii hakkında da bilgi vermektedir. Zira Afanasjevo kültürüne nazaran bu mezarlarda münferit gömmelerin kollektif gömmelere sayıca tefevvuk etmekte, fakat yalnız bir erkekle birlikte gömülen kadın cesedleri görülmektedir. Müellif bundan bu devirde cemiyetin maderşahlilikten Pedersahlilğe doğru bir intikal devrini yaşadığını istihraç etmektedir. Filvaki iktisadi hayatın çiftçilikten çobanlığa yöneldiğini gösteren bol miktarda sürü hayvanı kemikleri bulunmuştur.

Andronova mezar buluntuları arasında "Minsusinsk taş bebekleri" denilen taştan kadın heykelcikleri bu devirde matriarkal geleneklerin henüz yaşamakta olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan mezarlarda bronz eşyaların pek mebzul olarak bulunması, bakır cevheri ihtiva eden Kazakistan ocakları ile bu bölge arasında atın nakil vasıtası olarak kullanılması gerektiği faraziyesine yol açmaktadır (s. 244). Fakat bu bölgede orman ve mer'alar bulunmadığı için, atın yerli Faunaya dahil olmadığına ve neolitik devirlerde burada daha ziyade Ren'in ve geyiğin nakil vasıtası olarak kullanıldığına hükmedilmektedir.

III — Batıdaki Sejma ve Andronova kültürleri ile doğuda, kuzey-Çin'deki ve Yin sülâleleri devri kültürleri ile münasebet gösteren bu kültürde soysal ekonomik hayatın esası, bilhassa koyunculığa dayanmaktadır. Bununla beraber at da vardır. Bilhassa Yeniseyî'deki Fatani'de bulunan Znamenka steli denilen bir dikili taş üzerinde görülen resimler, atın burada arabaya koşulmuş olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Buradaki araba nomad kavimlerin Kibitka dedikleri yuvarlak tenteli arabalardandır. Esasen bu çevrede at kültürünün de yeri olduğunu gösteren bir belge daha vardır: Altay'larda Buchtarminsk civarında bulunan bir asa başı gayet güzel yapılmış bir at başı ile nihayete ermektedir. Karasuk mezarlarında Anav III ve IV sakinlerinin kullandıkları meşhur boyalı keramik mümesilleriyle Karasuk keramik formlarını kendisinde birleştiren çanak-çömlek bulunması şayanı dikkattir. Müellif burada atın ilk defa arabaya koşulmasının Sibirya'da tesbit edilmesinde aceba Çin kültürününün bir tesiri var mıdır, sorusunu ortaya atıyor ve bu suretle Çin'de de atın tarihini araştırmaya giriyor.

² Reinhard Walz, tirage à part de l'Actes du IV en Congrès International des Sciences anthropologiques Vienne 1952 Tom. III. s. 197.

Çin :

Eski Çin arazisinin, A. Hermann tarafından yapılan rekonstrüksiyonuna göre sülâleler öncesi Çin adamı Şensi, Şansi ve Honan gibi orta dağlık bölgelerdeki orman steplerinde yaşıyordu. Kuzey-Doğuda Pekin'e, batıda Moğolistan'a kadar uzanan sahalarda o zamanlar ormanlarla kaplanmıştı. Bundan dolayı tıpkı Dinyeper'deki Tripolje, Ural-Altay'lardaki Andronova ve Yenisey'deki Karasuk kültürleri gibi, Çin neolitik kültürleri de Huangho nehri mecrasında vücut almıştı. Çin'de hâkim olan sülâleler tarihi M. ö. XVI. asra kadar çıkmaktadır:

Han sülâlesi	(M. s. 220 - M. ö. 246).
Chou „	(M. ö. 246 - 1027).
Yin „	(1028 - 1300)
Shang „	(1300 - 1523).

Bu sülâleler hakkında bilgi veren Çin tradüsyonları yanında Honan'da ve Shantung'da yapılan müteaddit kazılar da bilgi vermektedir. Gerçekten de Honan'da Yangshao, Shantung'ta Lungshan istasyonları geç neolitik kültürleri olup M. ö. XVI asra ait malzeme vermiştir (s. 258). Bunlardan Lungshan kültürü daha ziyade doğu Çin'de görülür ve Yangshao'dan daha geçtir. Bu iki kültür Sibirya'nın Andronova - Karasuk kültürleri ile çağdaştır. Şu halde Çin kültürü hiçbir zaman izole bir halde kalmamıştır. Nitekim Yangshao kültürünün üç ayaklı kaplarından ve boyalı kaplarından kuzey-doğuda ve batıda Mançurya'da bulunmuştur. Amur nehri mecrasında da 135 neolitik iskân yeri tesbit edilmiştir. Yangshao kültürü sakinleri balçıktan kulubelerde yaşıyorlar, domuz ve köpek besliyorlar, fakat atı tanımayanlardı. Buna mukabil Lungshan sakinleri at yetiştirmeği biliyorlardı. Başka bir deyimle, Yang kültürü bir köy kültürü olduğu halde, Lungshan kültürü bir şehir kültürü idi (s. 263). Öyle ki en eski Çin yazısının geliştiği ve tanrılara tevcih edilen sorulardan ibaret olan kemik falının bu şehir kültüründe vücut geldiği malumdur. Bu orakel sualleri arasında ata meallik sorular gayet nadir olmakla beraber mevcuttur. Fakat kurban hayvanı olarak hiç zikredilmemekte, buna mukabil attan daima bir av hayvanı olarak bahsedilmektedir.

Bundan başka bu kemik falı yazı işaretlerinde piktografik olarak çizilen at resmi *Equus Prezewalski* tipine benzemektedir. Bu yazılarda araba resmi de olduğu için, attan nakil vasıtası olarak da faydalandığına şüphe yoktur. Nitekim mitik kırallardan Hsia sülâlesinin kurucusu İmparator Yü, kendisinin yalnız öküz koşulu arabanın değil, aynı zamanda at koşulmuş ilk arabanın da mucidi olarak öğündüğü görülmektedir. Yazılı vesikalarda ise ancak Shang devrinde İmparator Wuhi zamanında at koşulu arabadan ilk defa bahsediliyor.

Çin'de at tarihi ile ilgili arkeolojik belgelere gelince, kazılarla meydana çıkarılan mezarlardan yalnız kırallık mezarlarında at vardır. İnsan kurbanının mevcut olduğu Shang-Yin devrinde idare merkezi olan Anyang'daki bir kırallık mezarında bütün takımları ile birlikte gömülmüş 16 at bulunmuştur. Bu durum atın bu devirde arabaya koşulmuş olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Bunlardan başka doğrudan doğruya atlar için yapılmış mezarlar da bulunmuştur. Bu suretle Çin'de atın ilk sülâleler devrinde aristokratik bir nesne ve bir harp vasıtası olduğu anlaşılmaktadır. Müellife göre, XIII üncü asırdan itibaren de at binek hayvanı olarak hizmete alın-

mişti. (s. 277). Ancak gerek boyunduruklu araba, gerekse sığır ve at Çin'de yerli de-ğildi, batıdan ve kuzey-batıdan yani Sibiry'a'nın Yin sülâlesi ile çağdaş olan Andro-nova ve bilhassa Karasuk kültürlerinden hız almış olmalıdır.

Atın tarihinde Ren geyiğinin yeri:

Müellif at yetiştirmeğe tekaddüm eden devirlerde Ren geyiğinin insan tarafın-dan hizmete alınmasının atın ehlileştirilmesinde bir rolü olup olmadığı sorusun-dan hareket ederek bize Ren hakkında uzun ve etraflı malûmat vermektedir (s. 280 - 354). Bu tetkiklerin hülâsasından anlaşıldığına göre, Ren daha III. Bin-yılda nakil vasıtası olarak kullanılmış ve Paleolitiğin sonunda bir Ren yetiştirme meydana gelmişti. Müellife göre, atın tarihinde Renin önemi "yalnız Evrasya step-lerinin kültürel tekâmülünü değil, fakat eski dünyanın siyasi vakıalarını da aşırılar boyunca tâyin eden atın süvarilikte kullanılmasına da Renin iştirakinden ibarettir. Filhakika attan evvel binek hayvanı olarak Ren geyiğinden faydalanılmış ve at ancak M. ö. XV. asırda süvarilikte kullanılmıştır (s. 353).

At yetiştirmede Turan'ın dünya çapındaki şöhretinin tarihi esası :

Müellif burada ilkin Orta-Asya steplerinin at yetiştirmenin ilk muvaffak yeri olarak tanınmasında âmil olan yazılı vesikalardaki kayıtları göstermektedir. Bunlar arasında Çin kaynaklarında "Tayuan'ın kan terliyen meşhur atları" şeklinde bah-sedilen at memleketini müellif Fergana olarak kabul etmektedir (s. 358). Bu Tuyan memleketi doğrudan doğruya Turan olamaz mı? Müellif, Çin kaynaklarında ve klâsik eserlerde Turan bölgesinin atları ve atlıları hakkında verilen bilgileri toplu bir halde gösterdikten sonra, bu kayıtları destekliyen arkeolojik delillere geçmekte ve bu hususta P. Yettes'in yaptığı araştırmalardan faydalanmaktadır. Arkeolojik delil-ler arasında meşhur Amuderya definesinin altından dört at koşulu arabası ile Ara-van (Fergana) kaya resimleri ele alınmakta ve sonuncuların bir at kültü ile ilgili olup olmadığı münakaşa edilmektedir. Bu meydana Altay dağlarında Ulagan yaylasında keşfedilen beş kurgandan çıkarılan muhteşem gömmelerdeki atlardan ve bunların merasim koşum takımlarına da temas edilmekte ve Pazyrik kurganları denilen bu kurganlardan çıkan at iskeletlerinin Bakteriyan'ın göksel atlarının ahfadı, asil atlar oldukları ifade edilmektedir (s. 363). Böylece Pazyrik atlarının fizikî evsaf bakımından en mükemmel atlar olduğunun tesbiti ile M. ö. I. Binyılda Orta-Asya'nın ilk yarış atları yetiştirmekte öncülüğü kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Orta-Asya'nın bu öncülüğü ne kadar zaman geriye götürülebilir? Müellif bu soruya cevap verebilmek için Anav kazılarına baş vuruyor. Anav'ın I. ve II. tabaka-larında bir çok at kemikleri bulunmuş olmasına rağmen, hayvan ve bilhassa at ehlilestirmesi hakkında bu malzeme ile katî bir netice alınmadığını belirtmekte (s. 373) bundan dolayı Aşkabad civarında araştırılan diğer tepelerin verdiği kemik buluntuları ele almaktadır. Bu cümleden olarak Namazgâh, Aktepe, Şahtepe, ve Kaunci buluntularının da tıpkı Anav I ve II kemikleri gibi, daima buzağı, tay şeklinde yavru hayvanlara ait olduğu görülmüştür. Bundan başka yabancı hayvan kemikleri ehli hayvan kemiklerine tefevvuk etmektedir. Bu durum hayvanların daha ziyade yiyecek temini maksadiyle avlandıklarını ve hayvan ehlilestirmenin bura-da uzun bir mazisi olmadığını gösterdiği tebarüz ettirilmektedir.

Neticede müellif, Türkistan'ın ehli atın en eski ocağı olduğu tarzındaki şöreti baki kalıyor demektedir (s. 381).

Bundan sonra müellif Harez'm'de Amuderya'nın doğu sahillerindeki kazı yerlerini ele alıyor. Bunlardan en eski kültürü veren Kel'te-Minar kültürüdür ki, Canbazkale kazılarında tesbit edilmiştir. Henüz m'adeni tanımadığı için neolitik bir karakter gösteren bu iskân yerinde ilk defa bir "Ebedî ateş" in bakiyeleri bulunmuştur. Bu kültür M. ö. III. Binyıla konulmaktadır. 100 - 120 kişilik bir kabile olan Canbazkale'nin sakinleri mikrolit aletler yanında kırmızı boyalı bir de keramik kullanıyorlardı. Halk avcılık ve balıkçılıkla geçiniyordu. Bu kültürün biraz daha mütakâmil safhalarına aynı bölgedeki Emba nehri mecrasındaki iskân yerlerinde raslanmış ise de, bunlar da yalnız koyun ve sığırları ehlileştirilmişlerdi, fakat atı henüz tanımıyorlardı.

Bu bölgenin Bronz-çağı kültürünü ise Taza-bak-Jab buluntuları temsil etmektedir. Bu kültürde M. ö. II. Binyıl başlarına konulmaktadır. Burada Anav II den daha eski bir boyalı keramik görülmüştür ki, buna Yakınşark'ın boyalı keramiğinin bir variantı denilmektedir (s. 387), fakat bu kültürlerin hiçbiri at yetiştirmesini bilmiyorlardı. Harez'm bölgesindeki geç Bronz-çağına gelince, bu kültürü Su-Yargan tepesi temsil etmekte ise de, bu devre ait en zengin malzemeyi yine Canbazkale vermiştir. II. Binyılın ikinci yarısında tarihlenen bu kültürün sakinleri yerleşik çobanlardır. Bu kültürün hayvan ehlileştirmesini bilen Anav I ve II ile münasebeti olduğu gibi, hayvan beslemeyen Yenisey'deki Afajesniva kültürü ile de ilgisi vardır. Neticede Orta-Asya'da IV. ve III. Binyıllarda at yetiştirme meçhuldür ve bu işe evvelâ yarı eşek denilen bir at cinsinin ehlileştirilmesi ile başlanmıştır.

III - Eski Şark :

Eserin bu kısmında Müellif okuyucusuna eski Mezopotamya medeniyetlerinin kültür safhalarını ve bu safhaları tarihlemek için yapılan kronoloji çalışmalarını tanıtır. Böylece bir zaman çerçevesi çizdikten sonra M. ö. V., IV. III. Binyıllardaki at ile ilgili buluntuları ele alır. Avrupa ve Asya'nın tarihten evvelki devirlerinde olduğu gibi, burada da kazıların verdiği kemik buluntuları üzerinde durmakta ve bu buluntulara göre M. ö. V., IV. ve III. Binyıllarda Mezopotamya'da kullanılan atın yarı eşek denilen Equus hemionus olduğu neticesine varmaktadır (s. 404).

Daha sonra müellif aynı konu hakkında arkeolojik eserler üzerindeki delilleri toplamaktadır. Eski Şark tasviri sanatında at kuyruğunun düz bir hat sonunda püsküllü olarak, eşek kuyruklarının ise sığır kuyruğu tarzında resmedildiğinin bildirilmesi enteresandır. Bu tasvirlere göre de Mezopotamya'da bu devirlerde kullanılan at, Onager denilen yarı eşek cinsi idi. Bu yarı eşek ehlileştirildikten sonra evvelâ nakil işlerinde, yani arabada kullanılmağa başlanmış, süvarilikte kullanılması ise ancak M. ö. I. Binyılda mümkün olmuştu. Bu suretle arabanın icadına temas eden müellif, arabanın icadı üzerinde yapılan araştırma ve münakaşaların bir özetini verdikten sonra, tekerleğin kirman ağırşığının verdiği ilhamla icadı üzerine güneş kültünde dört kitlevi tekerlekli arabaların kullanılmış olduğu yolundaki Dr. Hahn'ın ve onun izinden yürüyen R. Forrer'in arabanın menşeyini kozmik dünya görüşüne dayayan hipotezlerini reddederek, arabanın icadının ticarî sebeplerden doğduğunu kabul etmektedir (s. 417). Zira ona göre münbit Mezopo-

tamya bölgesinde zengin toprak mahsullerinin kıymetli taşlar ve kereste karşılığında çok erkenden mübadele edildiğini kazı verimleri ortaya koymaktadır.

Arabanın icadı tarihi, müellifin de doğru olarak işaret ettiği üzere, resim yazısının ortaya çıktığı IV. Uruk'a (M. ö. 3000-2800) tekaddüm etmiş olmalıdır. Çünkü bu yazıda araba resmi vardır. Bu resimlerde arabanın dingilinin ön ucunun içeri doğru kıvrık olduğu görülür. Diğer taraftan kraliçe Şubad'ın mezarında keşfedilen kızaklarda da aynı hal görüldüğünden, müellif arabanın icadında kızıağın rolü olduğu kanaatindedir (s. 439 ve 446).

Diğer taraftan çömlekçi çarkının icadı (El-Ubeyd devri=M. ö. 3200 - 3000) arabadan önce yapıldığı için, tekerleğin icadına örnek olması fikri akla uygun gelmektedir. Yalnız burada müellifin çarkın icadından sonra çömlek imalinin kadınlardan erkeklere geçmiş olduğu fikrini destekliyecek delilleri tanımadığımız gibi, silindir mühür ile araba arasındaki münasebet de şüpheli görünmektedir. Aynı suretle müellifin dış ticaret için lüzumlu gördüğü araba ile nakil meselesi de bize isabetli görünmemektedir. Çünkü bugün dahi çöl nakliyatı hâlâ kervanlarla yapılmaktadır. Mamafih bugüne kadar eski Önasya kazılarında bulunan arabaların büyük mâbedlerdeki âyinlerde kullanıldığını bizzat kendisi de ifade etmektedir (s. 425).

Müellifin eski Sumer kabartmalarını ince bir tetkikten geçirerek dört muhtelif araba tipi tefrik etmesi ve bunlardan bir kişilik arabaların harp arabaları olduğu neticesine varması isabetli bir hükümdür. Bundan sonra Sumer arabasında dingilin arabanın zeminine ve boyundurukların da dingile tesbit edilmiş olduğu ve dört at koşulu arabalarda ancak ortadaki iki hayvanın boyunduruğa koşulduğunu, iki yanlardakilerin yalnız dizginlerle idare edildiği anlatılmaktadır. Ona göre Sumerler boyunduruğu ilkin sığırlarda kullanmışlar (s. 436), sonra bunu ata da tatbik etmişlerdi. Bu hayvanların ağızlarına birer ısırma maskesi takılmış olması da müellife göre, Sumer arabalarına koşulan hayvanların vahşi ve azgın yarı eşek cinsi olduklarını göstermektedir.

Bu suretle müellif, Sumer arabasını ve araba ile ilgili olan boyunduruk, dingil, tekerlek v. s. gibi bütün teferruatı ince ve etraflı bir tetkikten geçirdikten sonra, arabaya koşulan hayvanların cinsi meselesini ele almaktadır. Herşeyden evvel eski Şark tarihinde atın ehlileştirilmesi mevzuu ile uğraşmış olanların fikirlerini okuyucuya tanıtıyor. Sumer ve Akkad metinlerinde geçen Anşu (eşek) ile münasebettar yerleri gösteriyor ve metinlerde ANSU. KUR. RA (Dağın eşiği) denilmesine dayanarak, Mezopotamya'nın yerli Fauna'sı arasında yalnız Onager denilen yarı eşiğin mevcut olduğunu, fakat atın komşu memleketlerden idhal malı olduğunu iddia ediyor (457). Sonra bu komşu memleketin neresi olabileceği üzerinde duran müellif, sırasıyla Mısır'da, Küçükasya'da, İran'da, Orta-Asya'da ve nihayet Hindistan'da bu husustaki delilleri gözden geçiriyor. Atın Mısır'da da idhal malı olduğunu, Anav atlarının ise yarı eşek cinsi olduklarını tebarüz ettiriyor. Müellife göre Anadolu'da IV. ve III. Binyıl ehli hayvan favnasında sığır, koyun ve domuz vardır. Bizzat K. Bittel'in -Alişar'da ve Bozüyük'te bulunan at kemiklerinin bir ehlileştirme için yeter derecede emin deliller olmadıklarını ifade etmesi üzerine, Anadolu artık Mezopotamya memleketlerine at sevkeden bir memleket olarak nazarı itibare alınmaz, demektedir.

Çok eski zamanlardan beri bir at merkezi olarak tanılan İran'da da kemik materyali yoktur, fakat at veya eşeğe benzer kilden figürler bulunmuştur. Meselâ Sialk'te I. - IV. tabakalarda ne kemik, ne de arkeolojik buluntuya raslanmıştır. Sadece Mezopotamya'da ilk defa ANSU. KUR.RA'nın zikredildiği Cemdet-Nasr devrinden evvelki Uruk IV ve El-Ubeyd ile çağdaş olan Tepe-Sialk III. de boyalı keramikler üzerinde ata veya eşeğe benzeyen yani Equus cinsi hayvan tasvirleri vardır.

Hindistan'a gelince, burada Rama-Gundai'de prehistorik bir iskân yerinde ehli at kemikleri bulunmuştur. Bu tabaka hafirler tarafından IV. Binyıl ortalarında tarihlenmiş ise de, kazının sistemli bir kazı olmayışı müellife kronolojinin sıhatinden şüphe ettirmektedir. Bundan başka kazı malzemesinin verdiği kültür seviyesi ve bilhassa iktisadi ve ticarî durum ile Mezopotamya kültürlerinin seviyesi arasında büyük bir fark olduğundan, Sumerlere at veren memleketin burası da olmadığı sonucuna varılmaktadır. Nitekim, buradaki prehistorik Mohaçadaro ve Harappa medeniyetlerinde de sığır, koyun, keçi, domuz ve köpekten başka ehli hayvan kemiklerine raslanmamıştır.

M. ö. II. ve I. Binyılda :

M. ö. II. Binyıl başlarındaki eski Önasya devletlerine umumi bir bakış yapılarak, bu devir medeniyetinde atın almış olduğu mühim rol tebarüz ettiriliyor ve bu münasebetle Amarna mektuplarında ve Boğazköy vesikalarındaki atla ilgili kayıtlar gözden geçiriliyor. Tabii bu münasebetle Kikkuli ismindeki Mitanni'li at mütehasısının Boğazköy tabletleri arasında ele geçen eserine de baş vuruluyor. Hippoloji tarihinin bu en eski eserinde 170 gün süren at talimlerinin maksadı belirtilmediği için, bu eser üzerindeki modern çalışmalarda eserin gayesi hakkında birbirinden farklı tefsirler yapılmıştı. Bunlardan bir kısmı harp arabası atları, bir kısmı da yarış atları yetiştirmek gayesi ile bu uzun ve sıhhi talim metodlarının tatbik edildiğini iddia etmişlerdi. Müellif Kappadokya metinlerinde attan bahsedilmesine, diğer taraftan Kültepe kazılarında Koloni-çağı tabakalarında at başları ile süslü kapların bulunmasına dayanarak Anadolu'da daha III. Binyılda atın mevcut olduğunu doğru olarak belirtiyor, buna göre Kikkuli'nin kitabının da dinî yarışlardan ziyade harp arabası atları yetiştirmek gayesi ile kaleme alınmış olması lâzım geldiği kanaatine varmaktadır (s. 480).

Daha sonra müellif III. Binyılda atın mevsuk olmadığı Babil, Mısır ve Mitanni memleketlerine at nereden geliyordu şeklinde bir sorunun cevabını yazılı vesikalardan vermeğe çalışmaktadır. Bu suretle gerek Mısır'da gerekse Babil'de atın harp arabasında ancak M. ö. XVI. asırdan itibaren kullanıldığı vakasını vesikalarla gösterdikten sonra tekrar Anadolu'yu ele alıyor. Bu hususta Kültepe'nin verdiği en yeni malzemeyi ve bu meydana bizim bu konudaki çalışmalarımızı da zikrederek, Anadolu'da atın M. ö. 2000 yıllarından itibaren harp arabasında kullanıldığını, iktisadi maksatlar için ise ancak M. ö. XVI. asırdan itibaren yük arabalarına da koşulmağa başladığı neticesine varıyor (s. 487). Yazılı vesikalar II. Binyıl başlarında, yani Hind - Avrupalı kavimlerin göçlerinden evvel, atın harp arabalarında kullanıldığını ifade ettiğine göre, atın tarihini bu devrin harp arabalarından çıkarmanın mümkün olacağı mülahazası ile II. Binyıl harp arabalarını III. Binyıla ait arkeolo-

jik eserler üzerindeki harp arabaları ile mukayese etmektedir. Buna göre tekerlek mihveri, dingil ve arabanın sandukası ile sandukada bulunan silâhlarda II. Binyılın at koşulu harp arabaları lehine bir tekâmül tesbit etmektedir. Burada müellifin Hititlerde yayın kullanılmadığı şeklindeki fikrine iştirak edemeyeceğiz. Zira hitit mühürlerinde bir çokları üzerinde yay taşıyan bir tanrı figürü bulunduğu gibi, bu tip tanrıların en güzel örneğini İzmir civarındaki Nif âbidesi üzerinde de görmekteyiz. Bundan başka hititçe GİS. BAN =yay ve GİS tiaridas (ok ?) kelimelerini de biliyoruz.

Görülüyor ki, yazılı kaynakların ifadesine göre en eski harp arabasının bulunduğu ve at yetiştiren memleket Önasya'nın güney-doğusundaki dağlık bölgelerdir. Diğer taraftan arkeolojik belgeler de Müellife göre aynı yere bizi sevk etmektedir, bu istikamet kuzey-Suriye ve doğu-Anadolu olup, doğrudan doğruya eski Şark kültür çevresine dahildir. (s. 535).

Böylece eski Şarkın kültürel oluşunda en mühim faktörlerden biri olan arabayı da en küçük teferruatına kadar tetkik etmekte ve neticede atın ehemmiyetini arabasının kine bağlamaktadır. Bundan sonraki bahiste müellif kitabın her bölümünün mufassal bir özetini vermektedir.

Prof. Hancar'ın olgunluk çağıının mahsulü olan bu eseri ile materyalin verdiği imkân dahilinde atın tarihi ikmal edilmiştir, denilebilir. Müellif eski dünya denilen Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında prehistorik devir medeniyetlerinden başlayarak Milâda kadar at ve atla ilgili bütün kültür unsurlarını mufassal bir şekilde toplayarak okuyucuya şüpheli kalan hiçbir nokta bırakmamıştır. Öyle ki, at beslemek için gerekli olan mer'a ve ot durumu, iklim şartları bile ihmal edilmemiş, velhasıl coğrafik, botanik, arkeolojik, filolojik cephelerden yürünerek aynı maksat için faydalanılmıştır.

At tarihi hakkında şimdiye kadar yapılan tetkiklerin en büyüğü ve en uzun olmasına rağmen, eserin gayesini teşkil eden at mihverinden hiçbir zaman uzaklaşmamış, konu gözden kaybedilmemiştir. Bilhassa I. Bölümde verilen uzun kazı raporları, umumiyetle Avrupalı bilginler için gayrı kabili nüfuz olan Rus literatürünü tanıtmaya bakımdan ayrıca faydalı olmuştur. Bundan başka eser tarih bakımından da büyük bir değer taşımaktadır, zira arkeolojik buluntuların tefsiri ile devrin kültürü ve bilhassa o devirlerdeki cemiyet hayatının bünyesi, ekonomik ve sosyal durumu tasvir edilmektedir. Meselâ bir iskân yerinin sakinilerinin çobanlık veya avcılık safhalarından hangisinde bulunduğu kemik bakiyelerine ve arkeolojik malzemeye dayanılarak tesbit edilmektedir. Velhasıl bu eserle yalnız atın tarihine büyük bir âbide dikilmiş olmuyor, aynı zamanda ata, tarih yapan bu hayvana dünya kültür tarihi içindeki lâıyk olduğu mevki de verilmiş oluyor. Gerçekten "enorm" bir mesai olan bu eserinden dolayı müellife teşekkür eder ve tebriklerimizi sunarız.

F. KINAL